

ОПАНАШУК П.В.

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОГО ЦАРИЗМУ ЩОДО УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ (1906-1914 рр.)

Після проголошення царизмом свободи друку у 1905 р. українські національні періодичні видання не лише не отримали жодної державної підтримки, а навпаки - зазнавали усіляких переслідувань. Одними з найбільш помітних видань цього періоду можна назвати щоденні газети «Громадська Думка» (1906) та «Рада» (1906-1914), які видавалися відомим українським громадським діячем Є.Чикаленком. На прикладі цих часописів можна простежити ті труднощі, які довелося долати редакційним колективам вітчизняних періодичних видань у досліджуваний період.

Редакційним колективам україномовних періодичних видань доводилося працювати в складних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах. Зокрема, існуючим законодавством заборонялося *«прилюдне поширення будь-яких статей чи інших повідомлень, які збуджували вороже ставлення до уряду»* [1]. Саме тому для того, щоб застосувати до видання санкції було достатньо найменшої підозри на нелояльність його авторів до існуючого режиму.

Одним із найпоширеніших засобів боротьби царського уряду з вільнодумством на сторінках періодичної преси була конфіскація тих примірників газет, у яких вміщувалися статті з критикою на адресу державного ладу Російської імперії. Так, перший же номер газети «Громадська Думка» було конфісковано за занадто різкі висловлювання в бік російського уряду. У цензурному комітеті видавцю газети Є.Чикаленку дали зрозуміти, що це видання можуть закрити, якщо на його сторінках будуть вміщуватися такі ж гострі публікації, як і в першому номері [2].

Подальші конфіскації тиражів газет стали звичним явищем для українських видавців. Зокрема, у 1908 р. було конфісковано номер газети «Рада» за публікацію фейлетону П.Стебницького (псевдонім Павло Смуток) «Сполох», а редактора цього видання М.Павловського було вирішено притягти до кримінальної відповідальності. Ще один номер цієї ж газети було вилучено у січні 1909 р. за публікацію малюнку, підписаного «Чорна преса репетує...», на якому в алегоричній формі було

зображено негативне ставлення російських чорносотенних видань до єврейського питання [3].

Окрім конфіскації номерів використовувалися й інші засоби тиску на українські друковані органи. Найбільше фінансовому стану періодичних видань шкодили численні штрафи, які накладалися на них судами за поданням цензурних установ. Їх розмір складав, як правило, від 100 до 300 крб. і міг суттєво підірвати фінансове становище видання.

Зокрема, лише за перші 20 днів існування «Громадської думки» її видавцем 5 разів доводилося виплачувати штрафи, а редактор «Ради» протягом лише одного 1907 р. був оштрафований загалом 7 разів на суму 800 крб. [4]. Для газети, яка й так ледве утримувалася від закриття через нестачу фінансування, такі витрати були надзвичайно великим тягарем.

У разі неспроможності редакції видання сплатити штраф, її редактор підлягав ув'язненню (як правило, на термін від 2 тижнів до 2 місяців). Для прикладу, редактор газети «Рада» М.Павловський двічі сидів у в'язниці через публікацію критичних по відношенню до російського державного ладу статей (автором обох був С.Єфремов) [5]. Таким чином, численні конфіскації, штрафи та арешти мали на меті, перш за все, підірвати фінансове становище українських видань та обмежити їх вплив на суспільство.

З цією ж метою під постійним наглядом правоохоронних органів перебувала не лише діяльність газет, але й їх передплатники. Збереглися численні свідчення того, як за передплату тих чи інших часописів звільняли з посад учителів, лікарів, чиновників тощо. Зокрема, голова Черкаської земської управи звільнив з роботи двох лікарів виключно за те, що вони передплачували газету «Рада» [6].

Зафіксовано також багато випадків, коли передплатників українських газет в адміністративному порядку владні органи змушували відмовлятися від підписки на них. Так, вчителька, яка працювала в Таврії, змушена була написати до редакції: *«Через незалежні від мене обставини прециро прохаю Вас по одержанню цього листа неодмінно припинити мені висилати «Раду», ... бо тепер такого дочекалась, що навіть газети не можна одержувати. Прикро, шкода, але... «давление свыше». Сумно, дуже сумно розставатися...»*. Ще один передплатник звертався до видавців газети: *«...Я мушу просити негайно припинити її висилку мені..., хочуть звільнити зі служби і викинути з сім'єю на вулицю. Таке горе!»* [7].

Наведені витяги з листів свідчать про безжальний тиск з боку місцевої адміністрації на всіх передплатників українських періодичних видань. Через цю ж причину читачі боялися надсилати свої дописи до газет, у яких висвітлювали місцеве життя провінцій та висловлювали свої думки з приводу різноманітних актуальних для життя суспільства питань, оскільки побоювалися серйозних розправ з боку місцевої влади. Про це вони також повідомляли у численних листах, які надсилали на адреси редакцій українських друкованих органів [8].

Є. Чикаленко, підсумовуючи результати дій влади, спрямованих на знищення української преси, писав: *«Піп на селі боявся передплачувати [«Раду»], щоб на нього не доніс дяк, учитель народній боявся попа, навіть лікарів земських подекуди позбавляли посад за передплачування української газети; а в селянина просто з рук видирали її, наказуючи, щоб не смів читати таких газет; навіть начальникам пошт таємно наказано було не приймати від селян грошей, адресованих на українські газети»*.

Найбільш ризикованою була передплата українських періодичних видань для державних службовців. За словами Є. Чикаленка, одному із земських страхових агентів передплата газети *«Громадська Думка»* обходилася не 4 крб. на рік, а 16, оскільки він змушений був передплачувати ще й газету *«Киевлянин»* за 12 крб. У протилежному випадку його могли позбавити посади. Такі випадки були непоодинокими [9].

Але навіть перед тими, хто наважувався на передплату українських видань, поставало чимало труднощів, оскільки уряд, формально не забороняючи видавати українські газети, робив усе, щоб вони не потрапили до своїх передплатників. Яскравим прикладом цього є розпорядження, видане харківському поштово-телеграфному відомству Міністерством внутрішніх справ 22 січня 1907 р. Суть його полягала у забороні розсилати в рекламних цілях безкоштовні екземпляри ряду періодичних видань, які надходили на адресу волосних, сільських правлінь та особам, причетним до селянського самоуправління. Вилучені примірники наказувалося передавати у розпорядження місцевих губернаторів для знищення. Серед друкованих органів, які увійшли до переліку небажаних, числилася також газета *«Рада»*.

Циркулярном київського губернатора від 1911 р. заборонялося також надсилати україномовну пресу до сільських кооперативних товариств, оскільки влада була впевнена, що публікація статей у

періодичних виданнях українською мовою мала на меті переконати суспільство в культурній та національній окремішності України від інших російських земель [10].

Закритим був також доступ українських газет до шкільних установ. Зокрема, газету *«Рада»* місцеві інспектори неодноразово забороняли виписувати в народні школи. З цього приводу у циркулярі інспектора Київщини М. Воскресенського до керівництва шкіл, які входили у його відомство, говорилося: *«Покорнейше прошу немедленно... донести мне, высылаются ли в училище газета «Рада» на малорусском языке и при народных чтениях читают ли на малорусском языке учителя, а также выписываются или высылаются на этом языке книги и брошюры и откуда. Поставляю в известность для исполнения, что в училищах это недопустимо»*.

Численні штрафи, конфіскації номерів газет, урядові переслідування не лише редакційних колективів видань, але й їх передплатників, численні акції залякування діячів українського національного руху мали на меті зниження тиражів українських друкованих органів, а згодом - і повне їх закриття. Царська цензура досягла у цій галузі значних успіхів.

Приклад газети *«Громадська Думка»* красномовно свідчить про це. У перші місяці вона виходила тиражем 5 тис. примірників. Однак, через тиск царської цензури, кількість передплатників згодом різко зменшилася і напередодні закриття газети становила лише 1509 чоловік.

Свавілля царської цензури стало причиною закриття десятків газет та журналів, багато з яких навіть не встигли побачити світ. Особливо це торкалося українських видань. Є. Чикаленко з цього приводу відзначав, що вони *«виникали і зезали, як бульки на воді»* [11]. Ці слова підтверджує той факт, що протягом 1906 р. в Україні виходило 16 газет та журналів. Однак через численні утиски та перешкоди адміністрації до кінця року з них залишилося всього чотири - газета *«Рада»* та журнал *«Нова Громада»* в Києві, *«Рідний Край»* у Полтаві та *«Світова Зірниця»* в Могилеві-Подільському. За словами дослідника історії української преси І. Крупського: *«мазепинство» переслідували набагато завзятіше, ніж тодішні революційні організації»* [12].

Таким чином, редакційним колективам україномовних періодичних видань доводилося працювати в складних суспільно-політичних та соціально-економічних умовах. Уряд, формально не забороняючи видавати українські газети, робив усе, щоб вони не

змогли потрапити до своїх читачів. Однак той факт, що в умовах жорсткого тиску з боку царської цензури українська преса продовжувала жити аж до початку Першої світової війни, свідчило про значний потенціал українського національного руху. Боротьба за збереження україномовної преси згуртувала навколо цього питання все українське суспільство і стала могутнім засобом впливу на широкі народні маси та сприяла пропагуванню серед них ідей національно-державного відродження українського народу.

1. Центральний державний історичний архів України (м.Київ) (далі - ЦДАК), ф.295, оп.1, спр.2, арк.46.
2. *Крупський І.В.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX - перша чверть XX ст.). - Львів: Світ, 1995. - С.32-33.
3. ЦДАК, ф.295, оп.1, спр.76, арк.226-227, 290, 318зв; спр.139, арк.160-161.
4. Там само, ф.295, оп.1, спр.139, арк.84зв.
5. *Чикаленко Євген.* Щоденник (1907-1917): Документально-художнє видання. - К.: Темпора, 2004. - Т.1. - С.172.
6. Там само. - С.260-263, 309.
7. *Овсієнко О.* Антиукраїнська цензурна політика // «Українське питання» в Російській імперії: [колективна монографія в 3-х частинах / відп. ред. В.Г.Сарбей]. - К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. - Ч.1. - С.190.
8. Інститут рукопису Наукової бібліотеки України ім. В.Вернадського (далі - ІР НБУВ), ф.44, №137, арк.1зв.
9. *Чикаленко Євген.* Спогади (1861-1907): Документально-художнє видання / [передмова: В.Шевчук]. - К.: Темпора, 2003. - С.295, 322-323.
10. ЦДАК, ф.336, оп.1, спр.2564, арк.34, 37; *Овсієнко О.* Антиукраїнська цензурна політика... - С.193.
11. *Сидоренко О.І.* Нездійсненні проекти українських періодичних видань II пол. XIX - поч. XX ст. / О.І.Сидоренко, Н.М.Шудря // Вісник Київського державного університету. - К., 1991. - Вип.23. - С.14-19; *Чикаленко Євген.* Спогади (1861-1907)... - С.295.
12. *Крупський І.В.* Національно-патріотична журналістика України (друга половина XIX - перша чверть XX ст.)... - С.45.